

TOELICHTING bij het besluit tot aanwijzing van het beschermde stadsgezicht "ST. JACOBSKERK e.o." ex artikel 20 van de Monumentenwet te

's-GRAVENHAGE, gemeente 's-Gravenhage.

Het beschermde stadsgezicht "ST. JACOBSKERK e.o." omvat het op de bijgevoegde kaart (Rijksdienst voor de Monumentenzorg tek. nr. 225<sup>II</sup>) door een stippellijn omgrensde gebied.

Algemeen gedeelte.

Hoewel iedere historische stad tengevolge van zijn topografische ligging en zijn stedenbouwkundige ontwikkeling een eigensoortig karakter bezit, onderscheidt de oude stadskern van 's-Gravenhage zich in dit opzicht nog in het bijzonder van de steden met een vrijwel overeenkomstige ligging en van een nagenoeg gelijke ouderdom.

Dat bijzondere onderscheid is voornamelijk te danken aan de uitzonderlijke positie, die 's-Gravenhage gedurende eeuwen onder de steden van ons land heeft ingenomen. Zelf tot de Franse tijd geen stad in de juridische betekenis van het woord zijnde, is 's-Gravenhage vanaf het begin van zijn ontwikkeling de zetel geweest van bovenstedelijk bestuur en gezag. Gedurende de middeleeuwen was dit het landsheerlijk bestuur en gezag van de graven van Holland en Zeeland, waaraan 's-Gravenhage het Binnenhofcomplex te danken heeft.

Visueel vormt dit complex met het Buitenhof, de Hofvijver, Lange en Korte Vijverberg en het Plein het hart van de stad. De eigenlijke stedelijke nederzetting ontstond evenwel uit de ten zuidwesten van het Buitenhof gelegen kerkbuurt bij de parochiekerk, de St. Jacobskerk. In deze omgeving vond ook het centrum van het wereldlijke lokale gezag een plaats in wat men in 1458 noemde "der Stedehuus". Deze benaming was wel terecht, omdat 's-Gravenhage in de late middeleeuwen wel degelijk kenmerken van een stedelijke nederzetting vertoonde.

Reeds in 1370 had Albrecht van Beieren aan de inwoners van

de kerkbuurt enige voorrechten geschonken. Het gebied, waarop deze voorrechten betrekking hadden, omvatte behoudens de oudste kern van het dorp ook de bebouwing langs het Lange Voorhout, de Poten en de Spuistraat. Het Binnenhof en het Buitenhof vormden in dat gebied een wereldlijke immuniteit, waarvan de toegangswegen door poorten waren afgesloten. De tot op heden behouden Gevangenpoort was hiervan de "uterste", d.w.z. de buitenpoort aan de westzijde. Ook de handel en nijverheid hebben 's-Gravenhage in de middeleeuwen een stedelijk karakter gegeven. In de 15de eeuw was dit onder meer de lakennijverheid, geconcentreerd langs de Spuistraat en het Spui. Versterkingen, bestaande uit grachten, muren en wallen, het typisch visuele kenmerk van "stedelijkheid", hebben evenwel steeds ontbroken.

Hoewel formeel tot het "dorp" behorende, heeft het gebied ten westen en ten noorden van het Binnenhof zich door zijn aanleg en type van bebouwing zich vanaf het begin van de stedelijke ontwikkeling onderscheiden van de overige delen van de nederzetting. Reeds in de 14de eeuw verwierven belangrijke functionarissen bij het grafelijke slot bezittingen aan de Plaats, de Kneuterdijk en het Lange Voorhout. Deze ontwikkeling zette zich in versterkte mate voort tijdens de Republiek, onder meer met woonhuizen van buitenlandse diplomaten en de "logementen" van de belangrijkste stemhebbende steden. De veelal ruim gesitueerde bebouwing in dit gebied was evenals het Binnenhofcomplex en de oude kerkbuurt gelegen op het zand van de binnenduinen (strandwallen).

Op deze binnenduinen strekte zich in noordoostelijke richting eveneens de Hout uit (Haagse Bos), die in de late middeleeuwen nog vrijwel aansloot bij het Binnenhofcomplex.

De nederzetting van de burgers, werkzaam in de handel en de nijverheid, breidde zich uit in zuidoostelijke richting in het klei- en veengebied, waarin het Spui de hoofdader vormde. In dit gebied ontstond in de eerste helft van de 17de eeuw een bebouwing langs grachten en havens, een "waterstad" binnen een omstreeks 1620 aangelegde buitenomgrachting. Hoewel deze omgrachting de nederzetting ook aan de westzijde en noordzijde omsloot, ondermeer door de Noordwal (Mauritskade) en de Hooigracht, bleef

's-Gravenhage ook in de 17de eeuw in feite een open stad. Naast de kleinere grachten in verbinding met het Spui werd in dezelfde tijd in aansluiting op de Grote Markt de Prinsegracht aangelegd met de bedoeling ook aan de zuidwestelijke zijde van de stad een woonmilieu te scheppen, dat gelijkwaardig was aan dat van de onmiddellijke omgeving van het Hofcomplex. Het voorbeeld van de Amsterdamse grachtengordel zal hierbij de Haagse Magistraat voor ogen gestaan hebben. Tot omstreeks het midden van de 19de eeuw bleef de bebouwing vrijwel beperkt tot het gebied binnen de vroeg 17de eeuwse omgrachting. Het gebied tussen het Lange Voorhout en de Mauritskade was zelfs voor het merendeel nog onbebouwd.

Gedurende de eerste helft van de 19de eeuw groeide het inwonertal vrij geleidelijk van ruim 40.000 tot ruim 65.000. De tweede helft van de 19de eeuw geeft daarentegen een zeer snelle bevolkingsaanwas te zien, zodat bij de eeuwwisseling reeds een inwonertal van 200.000 was bereikt. Deze sterke toeneming van de bevolking leidde in eerste instantie tot een sterke verdichting van de bebouwing, vooral in de zuidoostelijk gelegen "waterstad". Na 1870 breidde de stad zich in deze richting verder uit tot de spoorlijn Amsterdam-Rotterdam (Oranjeplein en omgeving). De stormachtige ontwikkeling sedert de tweede helft van de 19de eeuw heeft het historische stadsbeeld belangrijk beïnvloed. In sterke mate hebben in de eerste plaats de demping van vrijwel alle belangrijke grachten, waaronder de Prinsegracht, het Spui, de Herengracht en de Turfmarkt, in de periode van ca. 1860 tot en met ca. 1890 het stadsbeeld gewijzigd. Deze ingrepen werden in de eerste decennia van deze eeuw gevolgd door maatregelen ten behoeve van een betere bereikbaarheid van het stadshart. In dit kader zijn te zien de aanleg van de Hofweg, de verbreding van de Vijverdam en de doorbraak Grote Marktstraat-Kalvermarkt in het verlengde van de Prinsegracht. In het bijzonder heeft de doorbraak Hofweg-Vijverdam een grote invloed uitgeoefend op het stadsbeeld in de omgeving van het Binnenhof, aangezien hierdoor het Buitenhof visueel van het Binnenhof werd afgesneden.

Het beschermde stadsgezicht "St. Jacobskerk e.o."

Ondanks deze aantastingen van de historisch-stedebouwkundige structuur is de wordingsgeschiedenis van 's-Gravenhage nog steeds duidelijk waarneembaar in het stadshart, omdat functioneel gezien de historische twee-eenheid van regeringscentrum en concentraties van stedelijke voorzieningen ten zuidwesten hiervan tot op heden bewaard is gebleven.

Ook ten opzichte van de stad binnen zijn 17de eeuwse grachten-gordel is evenwel het gebied beperkt, waarin en het historische straten- en grachtenpatroon en een relatief groot aantal historisch waardevolle panden tezamen een beeld opleveren, dat vanwege schoonheid en karakter van een zodanig belang zijn, dat een aanwijzing tot beschermd stadsgezicht op grond van artikel 20 van de Monumentenwet is gerechtvaardigd.

Naast het Binnenhofcomplex met Hofvijver en de hiermede in relatie staande ruimten ten westen en ten noorden hiervan, het beschermde gebied "Binnenhof e.o.", betreft dit de omgeving van de St. Jacobskerk met het netwerk van straten ten noordwesten hiervan en hierop aansluitend de tuin van het voormalige paleis Noordeinde ( de Oude Hof).

Het gebied omvat in feite de oude "Kerkerbuurt" bij de St. Jacobskerk met de "einden"; het Westeinde tot het nog te realiseren tracé van de rondweg om het stadscentrum, de Hoogstraat en het Noordeinde (gedeeltelijk). In aansluiting op het voormalige paleis Noordeinde (de Oude Hof) zijn de voormalige paleistuin benevens het complex van de Koninklijke stallen in de aanwijzing betrokken. Ten zuidoosten van de St. Jacobskerk vormt de Schoolstraat een relatie met de Grote Markt, waaraan op de hoek van de Prinsegracht het Groot Boterhuis uit 1650 is gelegen. Ondanks het relatief groot aantal monumentale panden langs de Prinsegracht en monumenten zoals het belangrijke Hofje van Nieuwkoop (1660) is de Prinsegracht niet in het beschermde gebied opgenomen, omdat de huidige profilering van de ruimte met het oorspronkelijke gracht-profiel zeer weinig meer gemeen heeft. Ondanks sterke wijzigingen van het stadsbeeld, vooral in de laatste decennia, vragen zowel de monumenten als de St. Jacobskerk, het Stadhuis en het voormalige

Paleis Noordeinde, als het historische stramien van straten en wegen in het bedoelde gebied bij vernieuwingen bijzondere zorg ten aanzien van het historische aspect van de situatie. In het gebied wordt het karakter van de, doorgaans smalle, straten bepaald door voornamelijk 18de en 19de eeuwse lijstgevels, uitgevoerd in baksteen, sommige gepleisterd, op een smalle parcellering. Enige grotere panden, zoals de Britse Ambassade (Westeinde 12, gebouwd 1754), onderbreken op enkele plaatsen de kleinschalige ritmiek van de gevelwanden. Gezien in westelijke richting sluit het koor van de St. Jacobskerk het straatbeeld van de Schoolstraat visueel af; op een meer onverwachte wijze geeft voorts de Oude Molstraat via een poort in de bebouwing langs de Molenstraat een mogelijkheid tot contact met de paleistuin.

Het is wenselijk dat, zonder dat van bevrozing sprake is, de schaal en de functie van nieuwe of te vernieuwen bebouwing zoveel mogelijk worden geënt op en geïntegreerd in het bestaande ruimtelijke stramien, waarbij de eerder genoemde aspecten van bebouwing en openbare ruimten zoveel mogelijk in waarde worden gelaten.

Het reeds gerealiseerde voetgangersgebied kan in dit opzicht als een positieve bijdrage gezien worden.